

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

7. Кобилянська О. В неділю рано зілля копала. Харків : Фоліо, 2021. 253 с.
8. Коваль-Фучило І. Традиція голосіння в похоронному ритуалі слов'ян. *Етнічна історія народів Європи*. 1999. № 2. С. 65–68.
9. Марків Р. Фольклорні образи та символи у повістях «Земля» та «В неділю рано зілля копала» Ольги Кобилянської. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 181 с.
10. Шухевич В. Гуцульщина. Харків : Олександр Савчук, 2018. 1218 с.

*Світлана ЗАВАРІНА,
магістрантка 1 р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ У РОМАНІСТИЦІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Постановка проблеми. У культурі ХХ століття значного поширення набуває філософія екзистенціалізму. Це особливий напрям у філософії, який зароджується у працях Серена К'єркегора у середині ХІХ ст. А популярності набуває у кризовий період історії після Першої світової війни.

Згодом філософські ідеї екзистенціалізму набувають поширення і в художній літературі. Варто згадати твори знаних письменників-філософів Ж. П. Сартра та А. Камю. Тому під час інтерпретації епічних, ліричних, драматичних текстів доволі часто мова заходить про екзистенціальні мотиви, екзистенціальний дискурс.

Екзистенціалізм – це вчення про екзистенцію (у перекладі з латинської термін означає «існування»). «Екзистенція – філософська категорія для означення конкретного буття в існуванні, що зазнала семантичної еволюції... Йдеться про неперерваний вибір людиною своїх можливостей,

конструювання свого майбутнього, постійну її незавершеність – аж до смерті, входження у світ» [3, с. 317]. За допомогою екзистенції «...висвітлюють онтологічно первісні, дерективні, самодостатні акти людського розуміння, переживання та самотлумачення, що не зводяться до об'єктивної думки, а формують рефлексивну, раціональну діяльність» [3, с. 318].

За своєю сутністю «екзистенціалізм – це філософія свободи й свідомого вибору, філософія творчості життя, мужності бути, мужності жити, робити вибір у житті. Однією з причин появи цієї філософії є «вивітрювання християнства» в душах людей, «смерть Бога», а замість цього людям не було чого дати і в їхніх душах народжувався хаос та страх, невпевненість у собі і своїх можливостях, нерозуміння світу й вад суспільства взагалі» [2, с. 48].

Письменники ХХ ст. прагнуть зануритися у складний внутрішній світ сучасної людини, пізнати її життя-існування у кризовий період, коли необхідно приймати складні рішення, робити вибір, усвідомлювати власну внутрішню сутність. Такі підходи до творчості вимагають і відповідну методологію їх вивчення. Тому сьогодні мова йде про екзистенціальне літературознавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні літературознавці виявляють доволі інтенсивне зацікавлення щодо екзистенційного дискурсу в українській літературі. Хоча екзистенціалізм в Україні не набув такого широкого розповсюдження, як, у Франції чи Німеччині, але ці ідеї все ж знайшли відображення в багатьох художніх творах. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилися окремі дослідження, присвячені проблемам екзистенціалізму, передусім у творчості поетів «Молодої музи», М. Яцкова, М. Хвильового, В. Підмогильного. У цьому напрямку значущими є напрацювання І. Василюшина, А. Гурбанської, Л. Пізнюк, Н. Полохової, Г. Токмань, Ю. Шереха, та багатьох інших науковців.

Першим, хто звернувся до осмислення творчості В. Підмогильного з позицій екзистенціалізму, був М. Тарнавський, згодом – Л. Коломієць. На екзистенціальний дискурс в українській літературі й, зокрема, в прозі В. Підмогильного звернула увагу С. Павличко у монографії «Дискурс модернізму в українській літературі». В. Колп дослідила риси екзистенціалізму в оповіданнях митця [9, с. 62].

Грунтовною стосовно вивчення екзистенціальних мотивів у творчості Валер'яна Підмогильного є стаття Лесі Пізнюк «Проблеми відчуження і абсурду в «Місті» Підмогильного», авторка якої, аналізуючи роман «Місто» у контексті європейської екзистенціальної романістики, наголошує, що філософські погляди письменника можна розглядати як предтечу екзистенціальної філософії та «безсумнівним потвердженням плідного розвитку екзистенціалізму як світоглядної естетичної системи в Україні ще на початку ХХ століття» [9, с. 66].

Мета статті передбачає дослідження екзистенціальних мотивів у романах Валер'яна Підмогильного «Місто» та «Невеличка драма».

Виклад основного матеріалу. Українське літературне Відродження двадцятих років ХХ століття не можливо уявити без талановитих здобутків Валер'яна Підмогильного. Це «самобутній український письменник європейського масштабу, майстер змалювання внутрішніх суперечностей людини в буремну епоху початку ХХ ст.» [10, с. 383]. Художньою творчістю митець займався усього лише п'ятнадцять років. Відомо, що прозаїк доволі рано почав писати оповідання, активно співпрацювати з видавництвами, перекладати французьку класику. У розквіті таланту (у тридцять чотири роки), письменника було заарештовано, вирвано з літературного життя за небажання бути пристосуванцем, писати наперед визначені теми.

Через трагічні обставини доробок митця кількісно невеликий. Він був автором ряду новелістичних збірок, трьох повістей, двох романів, чисельних перекладів. Перекладав прозаїк відомі твори французьких письменників М.

Ф. А. Вольтера, Д. Дідро, В. Гюго, О. Бальзака, А. Доде, Г. Мопассана, П. Меріме, А. Франса. Про його переклади ще наприкінці 20-х років академік О. Білецький сказав, що ними «сміливо може пишатися українська література...» [5, с. 6].

Перші юнацькі спроби В. Підмогильного припадають на 1918 рік, коли письменнику-початківцю були лише 17 років. Уже у ранніх творах простежуються психологічні підходи до творчості. Літературознавець Володимир Мельник вбачає у них традиції таких майстрів слова, як Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Леся Українка, Володимир Винниченко. Дослідник, апелюючи до думок Івана Франка, підкреслює, що «...осмислюючи новаторство молоді прози початку ХХ ст., відзначав, що нове тут криється не в темах, а в способі трактування тих тем письменниками, в умінні бачити і відчувати життєві явища...» [5, с. 7]. У дев'ятнадцять років прозаїк дебютує новелістичною збіркою з епатажною назвою «Твори. Том І» (1920). Згодом вийшли друком наступні збірки новел та оповідань: «В епідемічному бараці» (1922), «Повстанці» та інші оповідання» (1923), «Військовий літун» (1924), «Без хліба» (1927). У центрі уваги митця перебуває складний світ його сучасника.

Літературознавець О. Романенко наголошує: «Душі його героїв – це арена вічного двобою духу і тіла, добра і зла. Проза В. Підмогильного є довершеним зразком аналітико-інтелектуального письма, в якому через філософський діалог, монолог, лаконічну композицію, суворо вивірене слово розкрито екзистенційні аспекти буття людини» [10, с. 383]. Саме ці «екзистенційні аспекти буття людини» і викликають особливе зацікавлення і читачів, і науковців. Показовими у цьому плані є романи письменника.

Більшість критиків та дослідників творчої спадщини Валер'яна Підмогильного визнають екзистенційне спрямування прози автора. Але водночас необхідно визнати, що навряд чи автор був ознайомлений з філософією екзистенціалізму. Це в жодному разі не означає, що

В. Підмогильний був мало обізнаний з європейською літературою. Юрій Шевельов характеризує романи В. Підмогильного як «передекзистенційні», тому що твори його з'явилися раніше на 15-20 років, ніж більшість творів екзистенціалістів у Європі. Це романи у передчутті екзистенційності, бо у «Невеличкій драмі» не випадково з'являються імена К'еркегора та Кайзерлінга, а камерність цього роману схожа на камерність роману «Нудота» Сартра, що з'явився значно пізніше [11, с. 392]. Таке було можливим через обізнаність митця з європейською класикою та філософією, а також тому, що філософські ідеї екзистенціалізму вже давно визрівали у мистецьких колах.

У романах Валер'яна Підмогильного «Місто» та «Невеличка драма» простежуємо такі екзистенціальні поняття, як «вибір себе чи не себе», «абсурд», «страх», «самотність», «відчуження», «погранична ситуація», «мужність бути», конфлікт «розум - почуття», «бунт». Зокрема, Раїса Мовчан наголошує: «Його людина екзистенційна. Її бунт не є бунтом проти всього світу, а тільки його недосконалості, тому найчастіше він виражається у внутрішньому спротиві самому собі, виборі в самому собі» [6, с. 11]. Тому дослідниця робить слушний висновок про антисоціальність, позаідеологічність персонажів В. Підмогильного. Його образ людини завжди трагедійний, але не фатально відчужений, екзистенційно самотній, однак ця самотність стає мотивом до глибшого самоусвідомлення у світі. Все це незаперечні ознаки модерністичності індивідуального стилю Валер'яна Підмогильного [6, с. 12].

У центрі письменницької уваги в аналізованих романах перебувають неординарні творчі особистості. У «Місті» – Степан Радченко, а у «Невеличкій драмі» – це Марта Висоцька. Обидва персонажі самотні, відчують абсурдність оточуючого світу. Розгортаючи сюжетну лінію Степана Радченка, автор повсякчас вживає ключові поняття екзистенціалізму для позначення емоційних почуттів персонажа: «чужий», «нудота»,

«самотність», «байдужість», «абсурд», «смерть». Найбільше романіста турбує відчуженість героя у столичному місті. Степан Радченко приїздить до столиці із села, чоловікові тут усе чуже, незнайоме, йому страшно, незвично, незатишно у Києві.

Відчуження простежуємо у Степана Радченка з перших кроків його знайомства з абсурдним міським життям. Персонажу здається, що «... все навкруги дивне і чуже. Він бачив тир..., ятки з морозивом, пивом, квасом, перекупок... так звичайно тут є, так було... так буде і надалі. І всьому цьому він був чужий» [8, с. 320]. Не випадково у зазначеному епізоді декілька разів повторюється епітет «чужий». Стан відчуженості Радченко відчуває і вдруге, коли підійшов до книгарні. Степан навіть зрадив, бо багато читав, працював у бібліотеці. Але це було чергове розчарування. Герой побачив за вітриною дуже багато книжок і серед них – лише одну, яку читав: «В них немов зосередилось все те чуже, що мимоволі лякало його, всі небезпеки, що він мусів побороти в місті...» [8, с. 320]. Тому герой відчуває себе «... посланцем, що виконує надзвичайно важливе, тільки чуже доручення» [8, с. 320]. В експозиції твору переважає стан відчуження персонажа до усього нового у місті.

Натомість Марта Висоцька, героїня роману «Невеличка драма», в експозиції твору уже адаптувалася у столиці. Вона живе у Києві більше восьми місяців. Дівчина має роботу, знімає помешкання та мріє про справжнє кохання, про яке так багато читала у книжках. У Марту закохані Льова Роттер, Безпалько, Дмитро Стайничий, сусід Іванчук, але дівчина не відповідає їм взаємністю. Вона перебуває у стані передчуття кохання. Тому в емоційному плані вона відчуває нудоту: «Щось таке, як душевна нудота – легке й неприємне чуття розлагодженості всередині, як ніби в трибки душі потрапило стороннє твориво, чіплялось зубців і гальмувало їх поправний ритм» [7, с. 24]. Дівчині сумно та нудно серед свого оточення.

Марта, спілкуючись з Льовою, нарікає на свою самотність: «Я сьогодні і взагалі останній час дуже погано себе почуваю... Якась неврастенія. Так іноді стане важко й... неприємно. І потім самотність...» [7, с. 39]. Характеризуючи її можна сказати, що вона – мрійниця. І мріє вона про нареченого, зізнаючись, що раніше дівчатам було легше мріяти про принців, а зараз треба мріяти про комісарів, а це доволі складно. Фактично дівчина поглинута цими мріями: «А дівчина чи взагалі молодість без мрії – це якось нудно... Мрії – це добра половина нашого життя, правда? » [7, с. 38]. Згодом Марта зустрічає те справжнє, на її думку, кохання. Вона була щасливою з Юрієм, але недовго. Тому у романі «Невеличка драма» домінуючим стає екзистенціальний мотив нездійснених сподівань.

У «Місті» композиційний поділ твору на дві частини дає уявлення про різну насиченість у використанні екзистенціальних мотивів. Якщо у першій частині роману ці відчуття героя, його існування у світі, супроводжувались мотивом переможного абсурду, то в другій частині вони не так різко акцентуються автором, а сам герой визнає безглуздя боротьби з абсурдом і сприймає світ таким, яким він є. Таким чином, Степан перетворюється на складову частину абсурду і стає на шлях щирості та відвертості з собою.

Боротьба із безглуздою системою, хаосом, які герой намагається спершу змінити, впорядкувати, позитивних результатів не дає. Зокрема невдалою була спроба навести лад у редакції, прагнення все встигнути, бо Радченко «... через кілька днів уже зрозумів, як мало талантів, яка невдячна робота шукати перлів у цьому паперовому морі. І, зрештою, став такий, як кожен мусить стати, як тюремник ... серед в'язнів» [8, с. 476]. Степан сам перетворюється на частину цього скрізь пануючого абсурду, стає гвинтиком великої абсурдної системи, автоматом, який вчасно й сумлінно виконує свою роботу, хай і позбавлену жодного сенсу. Він вдало імітує стандартну поведінку, але такі зміни шкідливі для його особистості. Перебуваючи наодинці із собою, він відчуває гостру відчуженість, тому поглиблюється

конфлікт між тілом та розумом, між тваринним й «ангельським». «Усі характери у «Місті» оформлені до певної міри внутрішнім конфліктом між матерією і духом, сказавши простіше, між розумом і тілом. Ангельське є напроямом інтелектуальним, розумовим, духовим, тваринне – секс, споживання. Конфлікт між духом і тілом, який є частиною конфлікту між сподіваннями і дійсністю, мусить остаточно лишатися нерозв'язаним. Абсурд є неунікною прикметою людського існування» [1, с. 62].

Головний персонаж роману «Місто» еволюціонує від освіченого селянського хлопця, який стає студентом інституту, письменником-початківцем та врешті-решт досягає слави знаного письменника. Таким чином Валер'ян Підмогильний розкриває проблему творчості, яка є досить важливою у філософії екзистенціалістів. На думку Гайдеггера, письменник у своєму творі виражає тільки себе, а не об'єктивну реальність. Створена ним дійсність стоїть над часом та суспільством, бо розкриває таємницю буття взагалі. Мистецтво не можна аналізувати, інтерпретувати, його потрібно тільки пережити, бо це – символ. Правда, яку несе твір, завжди суб'єктивна та індивідуальна, бо реальність піддається у художньому творі «запереченню», вона «переборюється», підтверджуючи активність свідомого й підсвідомого митця [4, с. 225].

Загальновідомою є думка, що проблеми митця і творчості в естетиці екзистенціалістів посідають особливе місце, мистецтву надається самодостатність як продуктивному шляхові пізнання істини. Коли творець плаче і стогне, чується «прекрасна музика» (С. К'єркегор). За А. Камю, митець не підвладний впливові абсурду, бо у своїй роботі може безконечно відтворювати й знищувати його. Ж.-П. Сартр в романі «Нудота» розглядає митця як людину, котра творчістю може перебороти абсурд та нудоту життя і повернути собі відчуття цілісності, гармонії, виправдати своє існування [1, с. 31].

Радченко прагне виправдати своє існування і в розв'язці роману «в

тиші лампи над столом» починає писати «свою повість про людей» [8, с. 538]. Чи буде вона дописана, читач не знає. В. Підмогильний залишає фінал твору відкритим. Письменник у романі «Місто» дотримується сюжету, зовнішнього і внутрішнього, логічно розгортає і завершує його. Усі сюжетні лінії більшості персонажів роману завершені. Степан Радченко був знайомий або зустрічався з ними у першій частині роману. У другій частині Радченко зустрічається з ними повторно, щоб простежити зміни у розвитку не лише самого героя, а і його знайомих, їхній прогрес чи регрес. Степан дізнається, що Левко закінчив інститут і повертається у село, Задорожній одружився, працює і задоволений життям, Надійка теж досягла своєї мрії, вийшла заміж. І саме доля Надійки особливо вразила Степана. Він сподівався, що закохана дівчина у сльозах десь чекає на його повернення. А вона одружилася з іншим та чекає дитину. Названі персонажі реалізували свої мрії. Але не хочуть ставити перед собою ще якісь, вищі цілі, тому автор показує їхні життєві позиції завершеними, їхня доля уже визначена наперед.

Лишаються незакінченими у романі лише три сюжетні лінії: Радченка, Вигорського, Рити. Спільне у них те, що це люди мистецтва, які зуміли внутрішньо перебороти зовнішній абсурд, поєднати або примирити вічно конфліктуючі голоси розуму й тіла. Вони мають мету у житті, за ними майбутнє, перспективи. Через долі названих персонажів автором наголошується торжество духу творчості, а не абсурдність буття, залишаючи надію на подолання антигуманної системи соціалізму із «тваринним» обличчям, незважаючи на тиск на інтелектуальну частину суспільства, на неможливі умови для творчої праці [9, с. 66]. На той час для Валер'яна Підмогильного література була тим омріяним острівцем свободи, де ще можна було бути щирим, чесним із собою і, «... попередньо закодувавши, говорити про насутні проблеми, де можна було відкинути нав'язані ззовні ілюзії й тверезо аналізувати оточуючий світ» [9, с. 66]. Митець переконаний,

що у художньому творі можна бути чесним і відвертим, саме за творчістю бачить найбільшу перспективу.

Висновки. У романах Валер'яна Підмогильного «Місто» та «Невеличка драма» наскрізними екзистенціальними мотивами стають відчуження, нудота, самотність, байдужість, нездійсненні сподівання, абсурд, самореалізація у творчості, смерть. Проблеми митця і творчості в естетиці екзистенціалістів посідають значуще місце. У «Невеличкій драмі» спостерігаємо оригінальні роздуми про сучасну поезію, про творчість загалом. Але у «Місті» здійснюється новаційне для української літератури художнє дослідження внутрішнього світу письменника-початківця, творчого процесу, пошуку свого героя (еволюція Радченка-письменника від образу бритви до «повіді про людей»).

Тож, у підсумку наголосимо, що романи В. Підмогильного «Місто» та «Невеличка драма» – це новаторські модерністські твори новітньої української літератури, у яких домінуючими стають екзистенціальні мотиви.

Література

1. Денисова Т. Екзистенціалізм і сучасний американський роман. Київ : наукова думка, 1985. 243 с.
2. Колп В. Мала проза Валер'яна Підмогильного: риси екзистенціалізму. *Слово і час*. 1999. № 2. С. 47 – 51.
3. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т.1. 608 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / упоряд. Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. 2-ге вид. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Мельник В. Валер'ян Підмогильний. *Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи*. Київ, 1991. С. 5 – 24.
6. Мовчан Р. Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 11 – 14.

7. Підмогильний В. Невеличка драма. *Досвід кохання і критика чистого розуму* / Упоряд. О. Галета. Київ, 2003. С. 21 – 244.
8. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. Київ : Наукова думка, 1991. 800 с.
9. Пізнюк Л. Проблеми відчуження і абсурду у «Місті» В. Підмогильного. *Слово і час*. 2000. № 5. С. 62 – 66.
10. Романенко О. Валер'ян Підмогильний. *Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст. : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка*. Київ, 2013. Т. 1. С. 383-392.
11. Шевельов Ю. Білок і його забурення. *Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн.* Київ, 2008. Кн. 2. Літературознавство. С. 382-392.

Лариса КАТАШИНСЬКА
магістрантка 1 р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

АСПЕКТИ ОБРАЗНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ У РОМАНІ І. БАГРЯНОГО «ТИГРОЛОВИ»

Постановка проблеми. Серед українських діаспорних письменників-прозаїків самобутнім талантом вирізняється творчий доробок Івана Багряного, поета, прозаїка, драматурга, публіциста, громадського і політичного діяча. Проводжаючи в останню дорогу митця, літературознавець Григорій Костюк наголошував, що українська література втратила «... в розквіті творчих сил насамперед оригінального, вникливого, перманентно неспокійного письменника, поета великої уяви, схвильованої суспільної і душевної напруги, поета самобутнього образно-мистецького бачення світу» [5, с. 829]. Іван Багряний формується як письменник у буремні двадцять роки ХХ століття. На світогляд митця значний вплив мали традиції рідного краю,